

Ubevisst beslutningstaking

Elisabeth Norman

Institutt for samfunnspsykologi, Det psykologiske fakultet, Universitetet i Bergen
elisabeth.norman@psysp.uib.no

Mark C. Price

Emma Jones

Psykologer bør stille seg skeptiske til studier av «ubevisst beslutningstaking» som mangler tilstrekkelig maling og kontroll av bevisstheten.

DEBATT: BESLUTNINGSTAKING

I en fagartikkel i Tidsskriftets juliutgave skrev Dag Nordahl et al. at Unconscious Thought Theory er et viktig bidrag til grunnforskningen på mekanismer for kognitiv prosessering av informasjon. Elisabeth Norman et al. skrev i august at skillet mellom bevisst og ubevisst tenkning er problematisk, og etterlyste mal på bevissthet i forskningen på ubevisst beslutningstaking. Nordahl et al. imotegikk kritikken i oktober. Men studier av ubevisst beslutningstaking har liten verdi om de ikke maler og kontrollerer graden av bevissthet, skriver Norman et al. her.

Teorien om ubevisst tenkning, den såkalte Unconscious Thought Theory (UTT, se Dijksterhuis & Nordgren, 2006), hevder at komplekse beslutninger i noen situasjoner bør overlates til «ubevisst» tenkning. Teorien har fått stor innflytelse blant annet innenfor sosialpsykologi og beslutningspsykologi. I augustutgaven av Tidsskriftet hevdet Nordahl, Ilstad og Siebler (2011) at teorien også er relevant for psykologer innenfor anvendte områder. Vi vil imidlertid advare mot en ukritisk aksept av UTT. Tidligere har vi (Norman, Price & Jones, 2011) pekt på to viktige poeng som er oversett både i debatten rundt UTT og i artikkelen til Nordahl og kollegaer. For det ene bør studier av ubevisst beslutningstaking inkludere mål på hvorvidt beslutningen baserer seg på ubevisste eller bevisste prosesser. For det andre er bevisstheten sannsynligvis et gradert fenomen. Her skal vi kommentere to av poengene i Siebler, Nordahl og Ilstad (2011) sitt tilsvarende svar til vår kritikk, og vi vil argumentere for at psykologer bør stille seg skeptiske til studier av «ubevisst beslutningstaking» som mangler tilstrekkelig måling og kontroll av bevisstheten.

At studier av bevissthet må inkludere mål på bevissthet, burde ikke være mer kontroversielt enn at en studie av fedme bør inkludere et mål på kroppsvekt

Ett eller flere bevissthetsmål?

Studier av ubevisst beslutningstaking bør inneholde mål på hvorvidt beslutningen baserte seg på bevisst eller ubevisst tenkning. Siebler og kollegaer avviser dette forslaget. Begrunnelsen er at vi inkluderte ikke bare ett, men mange eksempler på bevissthetsmål. Men selv om vi ga flere eksempler, mener vi naturligvis ikke at enhver studie *må* inkludere flere forskjellige mål. Vårt utgangspunkt er at en sammenstilling av flere ulike mål som reflekterer ulike aspekter ved et komplekst fenomen, bidrar til å styrke validiteten. Innenfor bevissthetspsykologien anbefaler man flere parallelle målemetoder nettopp fordi ulike mål reflekterer ulike aspekter av bevisstheten (Seth, Dienes, Cleeremans, Overgaard & Pessoa, 2008). Men ett mål kan likevel være nok til å gi en indikasjon på hvorvidt de eksperimentelle betingelsene var preget av bevisst eller ubevisst tenkning.

Siebler og kollegaer sier videre at «utfallet av en systematisk kartlegging med flere målemetoder ville være flertydig». Her virker det som om de blander sammen to av våre argumenter. Vårt første poeng var at studier av bevissthet må inkludere mål på bevissthet. Dette poenget burde ikke være mer kontroversielt enn at en studie av fedme bør inkludere et mål på kroppsvekt. Vårt andre poeng var at bevisstheten sannsynligvis er et gradert fenomen. Men at måling noen ganger viser «mellomtilstander», betyr likevel ikke at måling av bevissthet *alltid* påviser slike mellomtilstander. Samtidig får vi lyst til å spørre: Dersom en systematisk kartlegging av bevisstheten skulle vise at beslutninger oftest var assosiert med slike mellomtilstander, ville ikke det være viktig kunnskap med store konsekvenser for teorier som UTT?

Kontroll, måling eller begge deler?

I sin argumentasjon for at man ikke behøver å inkludere mål på bevissthet, skriver Siebler og kollegaer at «UTT-forskning unngår denne flertydigheten helt fra starten ved å bygge på eksperimentell kontroll istedenfor måling», og «Hvis resultatet støtter hypotesen, så trengs ikke andre støttende mål i tillegg». Disse prinsippene er sikkert gyldige i visse sammenhenger, som i den sosialpsykologiske tradisjonen til Sigall og Mills (1998), som formulerte disse prinsippene. De har imidlertid ikke like stor gyldighet innenfor bevissthetsforskning, fordi det å kartlegge bevisstheten nettopp handler om å kartlegge graden av sammenfall eller avvik mellom bevissthetsmål og objektive atferdsmål. Bevissthetsmål er derfor noe mer enn det Siebler og kollegaer omtaler som «støttende mål».

Våre argumenter finner støtte i den pågående internasjonale debatten om UTT. Et ferskt eksempel er en artikkel av Aczel, Lukacs, Komlos og Aitken (2011) som rapporterer funn fra en eksperimentell studie konstruert for å imøtekomme en rekke svakheter ved UTT. Artikkelen peker på at forskning på UTT har unnlatt å måle ubevisst prosessering nettopp på grunn av utfordringer knyttet til bevisshetsmåling. Forfatterne gjennomførte en klassisk UTT-oppgave der de målte graden av bevissthet ved å be deltakerne rapportere hvilken *beslutningsstrategi* de benyttet, fra «ren intuisjon» til «ren hukommelse». I likhet med tidligere replikasjonsstudier fant forfatterne ingen støtte for bedre beslutninger i den «ubevisste» betingelsen – tvert imot var det deltakerne i den «bevisste» betingelsen som gjorde det best i den forstand at de valgte mer i tråd med sine preferanser. Man fant heller ikke noen støtte for at distraksjon førte til mer «ubevisst» tenkning: Beslutningsstrategier forbundet med ubevisst tenkning (for eksempel intuisjon) ble ikke rapportert oftere i den «ubevisste» betingelsen enn i den «bevisste» betingelsen. Og stikk i strid med prediksjonene fra UTT fant man videre at i den «ubevisste» betingelsen var gode prestasjoner forbundet med strategier som reflekterer bevisst tenkning (for eksempel hukommelse). Forfatterne konkluderte med at de ikke fant noen støtte for at Dijksterhuis' eksperimentelle manipulasjon fungerte etter hensikten, og heller ingen støtte for at ubevisst tenkning ga bedre beslutninger. Studien viser derfor med all tydelighet hvor viktig det er å supplere «eksperimentell kontroll» med måling av bevissheten.

Ukritisk adopsjon

Kanskje handler denne debatten i bunn og grunn om at Dijksterhuis' eksperimentelle prosedyre mer eller mindre ukritisk er blitt adoptert av forskere innenfor mange ulike felt – inkludert sosialpsykologi, beslutningspsykologi og bevisshetspsykologi – og som har ulike oppfatninger av hva som bør måles og kontrolleres i studier av UTT. Selv mener vi at studier av ubevisst beslutningstaking har liten verdi om de ikke måler og kontrollerer graden av bevissthet.

elisabeth.norman@psysp.uib.no